

Woonwagengbewoners in Nederland

Ook in het Gooi onbekend en onbemind

Margreet de Broekert

Mijn fascinatie voor woonwagengbewoners, met name voor ‘zigeuners’, begon toen ik als twaalfjarige *Loeloedji, kleine rode bloem las*. Jeugdboek van het jaar 1966¹ dat gaat over een meisjesleven dat zo anders was dan het mijne. Auteur Toos Blom had zich voor dit boek grondig verdiept in het leven en de gewoonten van ‘zigeuners’.

Helaas hebben woonwagengbewoners in Nederland (en daarbuiten) doorgaans een slechte reputatie. Soms terecht, maar meestal niet. Ze vormen besloten gemeenschappen die in kampen wonen die vaak aan de rand van de bewoonde wereld zijn gesitueerd. Ze hebben hun eigen gewoonten en gebruiken. Doordat het gros van de burgers daar geen vat op heeft en alleen wantoestanden, door met name de media, heel groot worden uitgelicht, ontstaat een vertekend beeld.

Met dit artikel hoop ik meer begrip te kweken voor woonwagengbewoners.

Sinti, Roma en Kampers

Woonwagengbewoners zijn onder te verdelen in ‘kampers’ en ‘zigeuners’. Deze laatste noemen zichzelf meestal Sinti of Roma en zien zich als een aparte groep.²

Er zijn echter ook duidelijke overeenkomsten tussen kampers en zigeuners. Zo gelden er in de woonwagens strenge regels met betrekking tot hygiëne. Er worden binnen geen schoenen gedragen. Men wast de handen nooit in de gootsteen. De cultuur wordt sterk bepaald door de sociale cohesie en hechte familieverbanden. Families wonen dicht bij elkaar. Kinderen worden vernoemd naar grootouders en er worden bijnamen gebruikt. Er is een zeer gastvrije eetcultuur, want de bezoeker krijgt altijd eten en drinken en er zijn geen vaste tijden voor de maaltijden.³

Mensen van de reis (cover van het gelijknamige boek).

Oorsprong van de Sinti en Roma

Volgens veel vakliteratuur kwamen Sinti en Roma uit India. Ze woonden daar langs de rivier de Sindh. Het verhaal wil dat ze vanwege hun geloofsovertuiging uit India moesten vertrekken. Vanaf de veertiende eeuw gingen ze in meerdere bewegingen via het Midden-Oosten naar Noord-Afrika en Europa en later ook naar Amerika en Australië. De ene groep, de Roma, belandde in de Balkanlanden, de andere groep, de Sinti, is via Egypte (vandaar ook wel de benaming ‘Gipsy’), Marokko en de golf van Gibraltar Europa binnengekomen. Ze vestigden zich met name in Spanje, Frankrijk en Duitsland.

Roma en Sinti verstaan elkaars dialect wel,

Mandenmaker (foto uit 'Mensen van de reis').

maar het Romani (Roma-dialect) verschilt toch van het Romanes (Sinti-dialect). Beider taal is overigens vooral een gesproken taal. Omdat ze van oudsher altijd rekening moe(s)ten houden met vervolging, zijn ze terughoudend met het op schrift vastleggen van hun cultuur. Ze lieten bijzondere spoorstekens voor elkaar achter in het bos. Onbegrijpelijk voor leken, voor hen een van de manieren om te overleven. Dat geldt ook voor hun muziek. Eigen, puur, niet aangeleerd, deels onbegrepen, maar wel doorleefd en onlosmakelijk verbonden met hun leven en cultuur. Een mooie, maar vooral schrijnende uiting (denk ook aan de *flamenco*, de *duende*) om te overleven.

Nederlandse situatie

Al in 1420 zijn de eerste Sinti gesignaleerd, in Deventer. De meeste Sinti die in Nederland wonen, hebben zich in ons land tussen 1900 en 1920 gevestigd en waren hoofdzakelijk afkomstig uit Frankrijk en Duitsland. De eerste Roma kwamen pas in de vorige eeuw vanuit Oost-Europa naar Nederland. Aanvankelijk was het contact tussen de Sinti en de Nederlanders goed. De Sinti verdienen de kost als handelaar, muzikant, venter,

mandenvlechter of beoefende kermis- of circusachtige beroepen. Lange tijd werden ze niet als afzonderlijke groep gezien. Helaas keerde het tij zich. Steeds vaker werden ze gezien als *ziehende Gauner*, als vieze, rondtrekkende, ongeletterde dieven. Dit had vooral te maken met de toenemende orderingsdrang c.q. bureaucratie van de Nederlandse overheid. Daar paste geen nomadische groepen in. Van lieverlee werden 'zigeuners' als lastig beschouwd. Daarna zelfs als gevaarlijk en crimineel.

BEKENDMAKING

Met ingang van Donderdag 10 Juni 1943 is het voor **alle bewoners van woonwagens verboden** in de hieronder genoemde gemeenten met een woonwagen binnen te trekken.

Provincie Friesland: Weststellingwerf (Westelijk van de spoorlijn Meppel-Leeuwarden), Lemsterland, Sloten, Gaasterland, Hemelumer Oldephaert en Noordwolde, Stavoren, Hindeloopen, Workum, Wonseradeel, Bolsward, Franekeradeel, Harlingen, Franeker, Barradeel, Menaldumadeel, Het Bildt, Leeuwarderadeel (Noordelijk gedeelte), Ferwerderadeel, Westdongeradeel, Oostdongeradeel, Kollumerland en Nieuwkruisland.

Provincie Groningen: Grijskerk, Oldehove, Ulrum, Leens, Kloosterburen, Eenrum, Baflo, Warffum, Usquert, Kantens, Uithuizen, Uithuizermeeden, 't Zandt, Bierum, Appingedam, Delfzijl, Termunten, Nieuwolda, Finsterwolde en Beerta.

Provincie Noord-Holland: alle gemeenten.

Provincie Zuid-Holland: alle gemeenten;

Provincie Zeeland: alle gemeenten.

Met ingang van Donderdag 10 Juni 1943 is tevens de bewegingsvrijheid in de hierboven genoemde gemeenten voor de woonwagenbevolking ingetrokken, d.w.z. dat vanaf dien datum geen verplaatsingen van woonwagens van de eene naar de andere gemeente meer mogen plaats vinden.

De hierboven genoemde bepalingen zijn niet van toepassing op woonwagens welke dienen tot huisvesting van directie's, employe's en werklieden van bouwondernemingen eriz, alsmede op woonwagens van welke bewoners kan worden aangenomen dat zij een bepaalde gemeente, gezien de tijdsduur gedurende welke zij aldaar verblijf hielden, als vaste woonplaats hebben gekozen.

De Burgemeester (Politiegezagsdrager)
van Leeuwarden:
SCHÖNHARD.

LEEJWARDEN, 4 Juni 1943.

Trekverbod (website Pointer).

Vanaf eind negentiende eeuw kozen ook veel autochtone Nederlanders voor een nomadische levensstijl. Aanvankelijk ging het om kleine aantallen. In de volkstelling van 1889 waren er 93 woonwagens in Nederland, met 326 bewoners. Tien jaar later waren er ruim 2.000 reizigers in 429 wagens en dat werden er al snel veel meer. Daar was een aantal redenen voor. Vele plattelanders raakten brodeloos door een dramatische prijsdaling van graan en andere landbouwproducten, veroorzaakt door de opkomende concurrentie van onder andere de Verenigde Staten. Ook de Woningwet van 1901, die huizen onbewoonbaar verklaarde zonder de bewoners een vangnet te bieden, dreef mensen een schip of een woonwagen in.

De overheid wilde de groei van het aantal woonwagenbewoners beteugelen. Het overheersende idee was dat woonwagenbewoners vooral asociaal waren die niet wilden werken, bedelden en plattelanders lastigvielen. In 1918 werd de Woonwagenwet van kracht. Gemeenten mochten niet langer woonwagens weigeren, maar behielden wel het recht een standplaats aan te wijzen. Mensen die over onvoldoende bestaansmiddelen beschikten, kon toewijzing van een standplaats worden geweigerd.

Porajmos, de vergeten Holocaust

De joden waren in de Tweede Wereldoorlog zonder twijfel de grootste zondebok c.q. het slachtoffer. Maar ook de gehandicapten, communisten en homoseksuelen. En de 'zigeuners', door de Duitsers eveneens beschouwd als *Untermensch*. Al vanaf 1930 werden groepen mannen, vrouwen en kinderen uit hun

gemeenschap gedwongen gesteriliseerd om vermenging met het Arische ras te voorkomen. Tijdens de oorlog was in Nederland een trekverbod ingesteld. Maar daar bleef het niet bij. Op 16 mei 1944 werden in het totaal 578 woonwagenbewoners op bevel van de Duitse bezetters door de Nederlandse politie in een grote razzia bijeen gebracht en naar kamp *Westerbork* vervoerd. Daar merkten de Duitsers dat ze het criterium 'zigeuner' te ruim hadden genomen. De Nederlandse woonwagenbewoners werden gescheiden van de Sinti en Roma en mochten weer naar huis.

Zigeunerkamp in Auschwitz (foto Vinzent Daniel, 'Faces of Auschwitz').

Transport 95 bestond uit 699 gedeporteerden, onder wie 435 joden en 246 Sinti en Roma. Die laatste groep bestond uit 122 mannen en jongens en 124 vrouwen en meisjes – Nederlandse, Duitse en stateloze zigeuners. Volgens het Rode Kruis bevonden zich in dit transport 123 kinderen onder wie 10 meisjes en 8 jongens die oorlog overleefden, evenals 12 volwassenen. De trein die op 19 mei 1944 vertrok, telde achttien wagons en was het eerste transport vanuit *Westerbork* dat het kamp *Birkenau* binnenreed.

Het beeld van het meisje dat tussen twee halfgeopende deuren van een treinwagon naar buiten kijkt, staat bij veel mensen in het

Settela Steinbach (foto Rudolf Breslauer).

geheugen gegrift als een soort icoon van de verschrikkingen van het naziregime. Men was lang in de veronderstelling dat het een joods meisje was. Maar deze Settela Steinbach was een Nederlands Sinti-meisje.

In kamp *Auschwitz/Birkenau* werden de Sinti en Roma ondergebracht in 32 voormalige houten paardenstallen. Ze zaten weliswaar (met 600 tot 1.000 mensen) bij elkaar, maar de omstandigheden waren er nog slechter dan in de 'gewone' barakken.

Het monster Mengele

Veel Sinti en Roma werden onder leiding van kamparts dr. Josef Mengele gebruikt voor medische experimenten. Hij zag hen, net als zijn andere slachtoffers, als niet meer dan een medisch object. Ze werden in drukcabines gezet, gecastreerd, gesteriliseerd, ingespoten met dodelijke bacteriën en doodgevroren. Er

werden drugstesten op hen gedaan, ze werden langdurig geïsoleerd en reacties op diverse stimuli werden uitgetest. Organen en ledematen werden zonder verdoving verwijderd.

Mengele experimenteerde uitvoerig met jonge zwangere Sinti-vrouwen (Sintezza) en tweelingen, de meeste niet ouder dan vijf jaar. Onder Sinti kwamen relatief veel tweelingen voor. Hij was zogenaamd heel lief voor hen en gaf hun snoepjes. Ze vonden hem aardig, deze wolf in schaapskleren.

Hij spoot vloeistof in hun ogen in een poging de kleur ervan te veranderen. Hij naaide kinderen aan elkaar. Ook zij werden blootgesteld aan experimentele operaties die werden uitgevoerd zonder verdoving. Hij was geobsedeerd door bloedtransfusies tussen identieke tweelingen. Het is bekend dat hij op die manier enkelen van hen heeft laten doodbloeden. Er werden *sexchange*-operaties op hen uitgevoerd. En ook de kinderen kregen injecties met dodelijke bacteriën. Na de experimenten werden ze doorgaans vermoord en 'ontleed'.

De straf op zwijgen is levenslang

De deportatie van een half miljoen Hongaarse joden naar Auschwitz in de zomer van 1944 veroorzaakte ruimtegebrek in het concentratiekamp. De nazi's besloten mede daarom het zigeunerkamp te vernietigen. Van de circa 6.000 overlevenden werden er nog een aantal arbeidsgeschikten naar munitiefabrieken gestuurd. De overige, voornamelijk vrouwen, kinderen en ouderen, werden naar de gaskamers gebracht. Voor deze liquidatie gold het valse excuus dat er vlektyfus in het zigeunerkamp zou heersen. De schattingen omtrent het aantal

In dit houten gebouw voerde Mengele zijn experimenten uit (foto Auschwitz-Birkenau Museum).

Noodwoningen aan De Kaap (archief Historische Kring Bussum).

Sinti en Roma-slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog variëren enorm. Van 150.000, 220.000 tot een miljoen. Dat op zich zegt ook weer veel. Ze waren veelal nergens geregistreerd. Vogelvrij. Duidelijk is dat wat toen gebeurd is, nog altijd diep ingrijpt in met name de Sinti-gemeenschap.⁴

De taboes binnen de Sinti-cultuur maken het extra moeilijk om over deze gitzwarte bladzijde in hun geschiedenis te spreken. Daarin speelt mee de onbekendheid van de gruwelijkheden die

hun zijn aangedaan.⁵ In een cultuur waar niet gepraat wordt over geboorte, dood en seksualiteit, moet je de moed zien op te brengen te verhalen over juist die onderwerpen die

Houten noodwoningen aan De Kaap worden verbrand (archief Gooi en Vecht Historisch).

in het kamp aan de orde van de dag waren. Mondjesmaat beginnen de overlevenden te spreken. Sinds 2000 gaan Nederlandse Sinti in mei naar het herdenkingscentrum in Auschwitz. Pas in 2005 kregen de foto's en verhalen van de Nederlandse Roma en Sinti daar een eigen plek. Zij hebben nog nooit oorlog gevoerd, nooit wapens ontwikkeld, nooit een land opgeëist. Maar men voert tot op heden wel 'oorlog' tegen hen.

Na de oorlog

Na de bevrijding werd het trekverbod opgeheven. De oorlog had gezorgd voor een

Woonwagenbewoners werden geconcentreerd op grote, regionale kampen. En de overheid begon zich ook te bemoeien met de sociale zorg voor hen. In 1968 werd een nieuwe Woonwagenwet aangenomen met als doel het bevorderen van de aanpassing van de woonwagenbevolking aan de rest van de samenleving. Voor het wisselen van kamp was toestemming nodig en alleen personen die voor 1971 in een wagen hadden gewoond, kregen nog een vergunning. Dit stuitte op veel verzet van de woonwagenbewoners. Op 1 maart 1999 werd de wet uit 1968 ingetrokken en voerde de overheid geen apart beleid meer voor woonwagenbewoners.

Woonwagenkamp Bussum, 1935 (archief Gooi en Vecht Historisch).

dramatische afname van het aantal woonwagens, maar na 1945 groeide het aantal weer snel aan. Tot ruim 3.000 in 1965 en 9.000 in 2002, met gemiddeld ruim vier bewoners per wagen. En alhoewel de burgerbevolking volop gebruik maakte van deze 'winkels aan huis', bleven de woonwagenbewoners achtervolgd worden door de bekende vooroordelen: werkschuwen, bedelaars en in het ergste geval dieven en oplichters.

In 1995 waren er tussen de 25.000 en 30.000 woonwagenbewoners.⁶ Vanaf 15 augustus 2014 hoort de woonwagencultuur officieel tot immaterieel erfgoed. Sinds 2016 is wonen in een woonwagen een erkende woonvorm. In 2018 oordeelden onder anderen het College voor de Rechten van de Mens en de Nationale Ombudsman dat veel gemeenten ten onrechte het aantal standplaatsen hadden verminderd, laten 'uitsterven'. Dit is, zo

was het oordeel, in strijd met het recht op gelijke behandeling en doet geen recht aan de culturele identiteit van woonwaggebewoners. In 2021 was het aantal standplaatsen ongeveer 8.800, volgens de woonwaggebewoners zelf beslist te weinig.

Bussum en omgeving

Hoe was en is de situatie, in Gooise Meren, in het bijzonder in Bussum? Het woonwaggenbeleid van de gemeente Bussum paste in de landelijke trend. Vlak na de invoering van de wet uit 1918 werd het terrein aan de Franse Kampweg aangewezen als plek waar rondtrekkende woonwagens uit de buurt moesten worden neergezet. De omstandigheden waren erbarmelijk. In de jaren dertig besloot de gemeente tot de bouw van een woonwaggen-

Woonwaggenkamp 'Egelshoek' Hilversum, 1935 (archief Gooi en Vecht Historisch).

kamp aan het einde van de Laarderweg. Daar hadden vanaf 1920 noodwoningen gestaan, op het terrein dat 'De Kaap' werd genoemd. In 1933 werden deze huisjes, op twee na, in brand gestoken, omdat ze wemelden van de wandluis. Bewoners van de Laarderweg ver-

Luchtfoto Bussum-Zuid, 1950. Rechts onderin het woonwaggenkamp (archief Gooi en Vecht Historisch).

Woonwagenkamp 'De Zanderij' (archief Historische Kring Bussum).

zetten zich tegen de bouw van het kamp, omdat ze overlast vreesden. Dit protest haalde echter niets uit.

Het nieuwe kamp was keurig bestraat, er was toiletgelegenheid, verlichting, grote ketels waar vuilnis in geworpen kon worden, waslijnen waren aangebracht en er was een paardenstal. Er stond wel een groot hek om het hele terrein met slechts een in- en uitgang. Dat baarde de bewoners zorgen. Wat te doen bij brand? Op 27 maart 1934 verhuisden meer dan dertig gezinnen met vijfendertig wagens van de Franse Kampweg naar hun nieuwe onderkomen aan de Laarderweg. Daar verzezen ook een schooltje en een 'verenigingsgebouw voor woonwagenliefdewerk'. In 1935 bood het standplaats aan 123 woonwagens. Er was behoorlijk wat wisseling van bewo-

ners, die vooral 'reizigers' waren met ambulante beroepen. Onderscheid werd gemaakt tussen woonwagenbewoners en zigeuners. Een zigeuner kreeg toestemming om een nacht op het kamp te staan, een woonwagenbewoners mocht er permanent staan.

Begin 1951 werd het kamp verplaatst naar de Zanderijweg. In 1979 verscheen het spreidingsplan woonwagens van de provincie. De grotere kampen werden opgedeeld in kleinere. In de jaren zeventig en tachtig waren er woonwagenkampen in Laren, Blaricum en Hilversum (daar was al vanaf 1936 *Egelshoek*). Dit plan zorgde aanvankelijk voor beroering in de Bussumse wijk *De Eng*. Diverse plekken in die buurt waren aangewezen als locatie, waaronder ook de enige speeltuin in de omgeving, die van Rosmalen, zich bevond. Ook was men bang voor overlast en milieuschade, omdat veel woonwagenbewoners handel(d) en in oud ijzer en auto's. In juni 1982 werd het woonwagenkamp nieuwe stijl aan de Zanderijweg geopend. Er kwam een straatnaambord en alle woonwagens kregen een huisnummer, netals in een 'gewone' woonwijk. Op de Oude Katholieke Begraafplaats in Bus-

Westerheide Laren 1977 (archief Gooi en Vecht Historisch).

Woonwagenkamp 'Blaricum' 1984 (archief Gooi en Vecht Historisch).

sum liggen diverse families van woonwagenbewoners begraven. Hun graven zijn royaal, uitbundig, kleurrijk en zorgvuldig onderhouden. En voorzien van foto's, zodat ook nabestaanden die moeite hebben met lezen de graven kunnen vinden.

Enkele getallen

In 2021 waren er 8.800 standplaatsen in Nederland, verdeeld over 1.151 woonwagenlocaties waaronder 832 in Noord-Holland. Hier in de buurt zijn dat *De Abri* in Naarden (14 standplaatsen); *De Zanderij* in Bussum (21 standplaatsen); Van Ghentlaan in Hilversum (15 standplaatsen); Erfgooierslaan Bussum (11 standplaatsen) en de Diependaalselaan, Hilversum (12 standplaatsen).⁷ De meeste Sinti bevinden zich nu in Brabant en Limburg. Ook op vaste plekken, want rondtrekken mag allang niet meer.

Zal er ooit wat veranderen?

Op 28 juni jl. was het Noord-Hollandse Oudorp in Alkmaar in het nieuws. De gemeente

'De Abri' in Naarden, 1980 (archief Gooi en Vecht Historisch).

Alkmaar zocht een plek om in de toekomst mogelijk vijftien woonwagenstandplaatsen te realiseren. 98 procent van de omwonenden van Oudorp verzet zich tegen de komst van woonwagenbewoners. Al eerder liet Schermerhorn weten 'ze niet te willen'. Het zou het plaatje van het dorp verpesten. En ook van de andere beoogde locaties in Overdie en Koedijk hebben de woonwagenbewoners geen goede signalen ontvangen.

Onbekend maakt helaas nog steeds onbemind.

Bronnen

https://woonwagenwijzer.nl/download/bram/RomaSinti/factsheet%20roma_en_sinti%20EPRD2004.pdf
Diverse krantenartikelen

Literatuur

Jitske van den Bovenkamp, *We hebben de wil om nooit ten onder te gaan*. Volzin 2009.

Annemarie Cottaar, Leo Lucassen, Wim Willems, *Mensen van de reis; Woonwagenbewoners en zigeuners in Nederland 1868-1995*. Zwolle 1995.

Tess van Duijn, Noor Rasch en Kaatje Molendijk, *De experimenten van Josef Mengelein Auschwitz in de periode 1940-1945*. Bussum, 2021.

N. Eskens-Scheer, 'De Kaap van Bussum', in: *Contactblad Historische Kring Bussum*. 18, nr. 3, 2002.

Guus Luijters, *In Memoriam; de gedeporteerde en vermoorde Joodse, Roma en Sinti kinderen 1942-1945*. Amsterdam 2012.

Klaas Oosterom, 'De Oude Katholieke Begraafplaats', in: *Bussumse Krant*, 2010.

Liesbeth Sluiter, *Beukbergen; een geschiedenis van woonwagenbewoners*. Zeist 2011.

Noten

1. Toos Blom, *Loeloedji, kleine rode bloem*, Amsterdam 1966.
2. In 1971 is tijdens het Wereld Roma Congres in Londen de overkoepelende naam 'Roma' aangenomen voor Sinti en Roma. Ook zijn toen de Roma-vlag en het volkslied *Gelem Gelem* in gebruik genomen.

3. Zelf heb ik tweemaal het Sinti-kamp in Den Haag bezocht. Ik werd er zeer gastvrij ontvangen.
4. Al vanaf 1982 wordt jaarlijks in Roermond een Sinti Bedevaart gehouden. Als enige burger heb ik daar in 2010 een paar dagen van mee mogen maken. De eerste avond staat altijd geheel in het teken van het herdenken van de vermoorde familieleden. Op mijn website www.margreetdebreekert.nl een uitgebreid verslag van deze indrukwekkende bedevaart.
5. In het lijvige tweedelige boek *Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog* van bijna 1.200 pagina's, uitgave van Waanders, wordt slechts een halve pagina met drie foto's en wat tekst besteed aan deze Porajmos.
6. Over het aantal Sinti doen verschillende cijfers de ronde, van 3.500 tot 5.300. Of daar ook Roma onder zijn, is mij niet bekend.
7. Getallen uit 2018.

Illustraties zijn afkomstig uit het archief van Gooi en Vecht Historisch en de Historische Kring Bussum.

MARGREET DE BROEKERT doet als amateur-historicus onderzoek naar en publiceert en geeft lezingen over met name de geschiedenis van Bussum. Jarenlang was zij actief binnen de Historische Kring Bussum. Ze is redacteur van het tijdschrift *Spiegelschrift* en lid van het Holocaust Comité Gooise Meren.